

DİN PSİKOLOJİSİNDE METOT SORUNU VE BİR DİNDARLIK ÖLÇEĞİNİN TÜRK TOPLUMUNA STANDARDİZASYONU

Faruk KARACA (*)

Giriş

Bilindiği gibi dindarlığı ölçme girişimleri, daha çok Hıristiyan ve Yahudi kültürleriyle sınırlı durumdadır. Diğer din ve kültürlerin kendi subjektif özelliklerine göre dindarlık ölçeklerini geliştirmelerinin zarureti, bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmekte ve bu ihtiyaç şimdilik batı kültüründe geliştirilen dindarlık ölçeklerinin diğer kültürlerde yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Dindarlık ölçeklerinin, ülkemizde din psikolojisi alanında yürütülen çalışmalarda eksikliği hissedilen temel araçlardan biri olması, bizi bu çalışmaya iten temel faktör olmuştur. Bu bağlamda araştırmamızın temel amacı, Dean Hoge tarafından geliştirilen “İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği”nin¹ Türk toplumuna standarsizasyonunu gerçekleştirmektir. Standardizasyonunu yapmaya çalıştığımız ölçeğin farklı din ve kültürleri şumulüne alabilecek derecede geniş bir perspektiften hareketle hazırlanmış olması ise, bu çalışmanın önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu amaçla din psikolojisi disiplininin metodoloji problemlerine tarihi süreç içinde geçirmiş olduğu evrime göre kısa bir şekilde değinilmiş, daha sonra yapılan standardizasyon çalışmasının bulguları rapor edilmiştir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren insan davranışını daha çok tecrübî metotlarla incelemeye yönelen psikoloji biliminde kullanılan metodoloji², hemen hemen aynı dönemlerde dini psikolojik perspektiften incelemek amacıyla ortaya çıkan din psikolojisine de uyarlanmaya başlanmıştır³. Nitekim din psikolojisinin tarihi gelişimine bakıldığında, bu alanda yürütülen ilk araştırmalarda bile tecrübî metotların kullanılmaya başlandığı gö-

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

- 1) Hoge, D, A validated intrinsic religious motivation scale, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1972, 11, 369-376.
- 2) Wulf, D. M., *Psychology of Religion (Classic and Contemporary)*, John Wiley and Sons, New York, 1997, s. 169; Batson, C. D. ve Ventis, W .L., *The Religious Experience (A Social-Psychological Perspective)*, Oxford: Oxford University Press, New York, 1982, s. 14-23; Hood, R. W., The empirical study of mysticism, *In the Psychology of Religion*, Ed: Bernard Spilka and Daniel N. McIntosh, Westview Press, Colorado, 1997, s.227-239.
- 3) Thouless, R. H., *An Introduction to the Psychology of Religion*, Cambridge University Press, Third Edition, London, 1974, s. vii.

rılmektedir. Mesela psikoloji tarihinde “Din Psikolojisi” ismiyle ilk kitap yayınlama şerefine sahip olan Starbuck’ın çalışması⁴, böyle bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Starbuck’un tecrübi metotla gerçekleştirdiği bu öncü araştırmasından sonra, psikologların din psikolojisi ile ilgili fenomenlere tecrübi perspektiften yaklaşmaya tekrar ilgi duymaları arasında uzun sayılabilecek bir zaman geçmiştir. Zira bazı münferit çalışmalar hariç tutulursa, bu nekâhet döneminin yarım asır kadar sürdüğü söylenebilir⁵.

Özellikle 1960’lı yıllardan sonra din psikolojisi alanında giderek yaygınlaşmaya başlayan tecrübi araştırmalar, dindarlığın değişik açılardan ölçülmesi çabalarını da beraberinde getirmiştir⁶. Tecrübi olarak dindarlık düzeyini ölçme girişimlerinin, din psikolojisi alanına değişik yönlerden önemli katkıları olduğu söylenebilir. Çünkü dindarlığı ölçmek amacıyla ölçek geliştirme süreci, sadece dinin değişik boyutlardan incelenmesi gerekliliğinin kavranılmasına katkıda bulunmakla kalmamış, bu çabalar aynı zamanda araştırmacıları kavramsal tanım ve açıklamaları daha açık bir şekilde ortaya koymaya yönlendirmiştir. Şöyleki, kavramsal tanımlamalar ile operasyonel tanımlamalar arasında bulunan sıkı ilişki, (birtakım soyut kavramların somut prosedürlere transfer edilmesi girişimlerinde) olguları daha açık bir şekilde yansıtabilmeleri için, araştırmacıları alanları ile ilgili kavramları yeniden düşünmeye ve muhtemelen yeniden yapılandırmaya zorlamıştır⁷.

Ayrıca herhangi bir disiplinde daha iyi teorilerin gelişmesinin, bu teorileri test edilecek uygun tecrübi metotların geliştirilmesiyle yakından ilişkili olduğu bilinmektedir⁸. Nitekim ortaya atılan hipotezlerin sınanması ve değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi, tecrübi metotlarla daha güvenilir bir şekilde yapılabildiği gibi, ortaya çıkan sonuçlar, yeni hipotezlerin üretilmesine de katkıda bulunmaktadır⁹. Bu bağlamda psikoloji tarihinde istatistiksel korelasyon ile hesap yapan ilk araştırmacı olarak kabul edilen Galton, korelasyonel din psikolojisinin kalbini oluşturan dindarlıkla ilgili anket ve ölçeklerin kullanılmasında da öncü olmuştur¹⁰.

Galton’dan hemen sonra, onun nispeten basit olan istatistiksel yaklaşımı, faktör analizi, varyans analizi ve istatistiksel anlamlılığı değerlendiren diğer birçok testi de içine

4) Starbuck, E. D., *The Psychology of Religion*, Walter Scott, London, 1899.

5) Hökelekli, H., Türkiye’de din psikolojisi çalışmalarında karşılaşılan güçlükler ve bazı temel meseleler. *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun, 1989, s. 107-114.

6) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 206.

7) Paloutzian, R.F., *Invitation to the Psychology of Religion*, Allyn and Bacon, Second Edition, London, 1996, s. 76.

8) Kağıtçıbaşı, Ç., *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, 9. Basım, İstanbul, 1996, s. 33; Batson, C. D., An agenda item for psychology of religion: Getting respect, *In the Psychology of Religion*. Ed: Bernard Spilka ve Daniel N. McIntosh, Westview Press, Colorado, 1997, s. 4-7.

9) Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 28.

10) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 205.

alacak şekilde son derece kompleks bir metot haline gelmiştir. 1950'lerde bilgisayarların bu alanlarda kullanılmaya başlanmasıyla, daha önce son derece zor ve sıkıcı olan istatistiksel hesaplamalarda büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Bilgisayarlardan test geliştirme çalışmalarında da faydalanan çağdaş psikologlar, dindarlık da dahil olmak üzere, bireysel farklılıklarla ilgili çalışmaları, Galton'un açtığı çığırdan giderek yürütmeye devam etmektedir¹¹. Böylece dinî inanç, tecrübe ve deneyim ile ilgili skorlara ulaşan din psikologları, dinî hayatı oluşturan faktörler arasındaki uyumun derecesini olduğu kadar, insanların dinî bağlılıklarını değişik yönlerden ölçebilme şansına da sahip olmuşlar ve bu yeni imkanlar, birçok yeni hipotezin geliştirilmesi ve test edilmesini mümkün kılmıştır.

İlk tecrübe din psikolojisi çalışmalarında kullanılan anket metodu ile son zamanlarda değişik boyutlardan dindarlık düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilen standart ölçekler arasında, bazı önemli farklılıkların bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi; standart ölçeklerin, psikolojik olarak önemli bazı boyutları ölçmek amacıyla geliştirilmiş olmalarıdır. İkincisi ise genellikle bu alanda kullanılmak amacıyla oluşturulan ölçeklere yerleştirilen bazı maddelerin, neyi ölçmeyi amaçladıklarının her zaman belirgin olmamasıdır. Çünkü bir ölçek maddesinin, tek bir şeyi ölçüyormuş gibi gözükse de aktüel olarak başka şeyleri de ölçebilmesi mümkün olabilmektedir. Mesela duanın yapılış sıklığını tespit etmek amacıyla ölçeğe yerleştirilen bir madde, basit bir şekilde sadece duaya müracaat etme sıklığını değil, gerçekte dinî inancın derinliğini ölçmek amacıyla dizayn edilmiş olabilmektedir¹². Ayrıca ilk din psikolojisi çalışmalarında kullanılan anketlerin, nispeten uzun, kompleks ve aynı zamanda puanlanmasının hayli zor ve detaylı cevaplar içerdiği söylenebilir¹³.

Birçok boyutu bulunan dindarlığı ölçme çabalarında, değişik perspektiflerin kullanıldığı söylenebilir. Mesela basit bir tanımlamaya dayanan kategorik yaklaşım, insanlara "evet veya hayır" ya da "hep veya hiç" şeklinde cevaplayabilecekleri bir takım sorular üzerine temellendirilmiştir. Bu yaklaşımın temel dayanağı ise, insanlarla ilgili "ya dindardırlar veya değildirler" ya da "Allah'a inanıyorlar veya inanmıyorlar" yargısıdır¹⁴.

Kategorik yaklaşım, ilkel gibi gözükse de özellikle ilk din psikolojisi çalışmalarında kullanılmıştır. Mesela Protestan, Katolik ve Yahudilerin bazı değişkenler açısından karşılaştırılmaları amacıyla yapılan birçok araştırmada bu yaklaşımdan istifade edilmiştir¹⁵.

11) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 208.

12) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s.79.

13) Yavuz, K. Din psikolojisinde metot meselesi ve yeni gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İ.F. Dergisi*, 1986, 7, s. 176-177; Wulf, *Psychology of Religion*, s. 209.

14) Paloutzian, R.F., Purpose in life and value changes following conversion, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1981, 41, 1153-1160.

15) Argyle, M. ve Beit Hallahmi, B., *The Social Psychology of Religion*, Roudledge and Kegan Paul, London and Boston, 1975; Paloutzian, Purpose in life, s. 1154-1157.

Basit tanımlamaya dayalı bu yaklaşımın, kolay ve serbest bir biçimde uygulanabilir olması (istenilen soruların sorulabilmesi) ve araştırmayı yürütecek olan araştırmacıların istatistiksel formasyona sahip olma zorunluluğunun olmaması vb. gibi avantajlarının olduğu söylenebilir. Ancak araştırmaya katılan deneklerin birçok sebepten dolayı gerçekleri gizleyebilme ihtimali, bu yaklaşımın en önemli dezavantajlarından birisi olmuştur¹⁶. Ayrıca bu tip basit tanımlamaların, birbirlerinden farklı dinî yönelimleri olan insanları aynı kategoriye koyma ihtimali ve bu yanlış sınıflamanın diğer anahtar değişkenleri maskeleyebilme olasılığı da büyüktür. Zira herhangi birisinin Yahudi, Hıristiyan veya Müslüman olduğunu bilmek, onun dindarlığının içsel boyutu hakkında çok az şey ortaya koymaktadır¹⁷. Ayrıca insanların dinî pratiklerde aktif olmalarına rağmen, zaman zaman bu durumu ifade etmek istememeleri, gözlemlenen dindarlığın ne kadar iyi gözlemlenirse gözlemlensin, mutlak mânada realiteye uygun olmayabileceğini de ima etmektedir¹⁸.

Yukarıda temas edilen gerekçeler, araştırmacıları dindarlığı değişik boyutlardan ölçme girişimlerine yöneltmiştir. Zira samimi (içten) dindarlıkla ilgili kriterler genel hatları ile belli olmasına rağmen, bu kriterlerin kimler tarafından ne kadar içselleştirildikleri, din psikolojisi araştırmaları için hayati önem taşımaktadır. Çünkü gerçek dindarlar ile sözde dindarlar arasında doğru mukayeseler yapmak, bu bilgilere dayanmaktadır¹⁹. Bu bilgilere ulaşmanın da ancak bu alanda geliştirilecek olan çok yönlü ölçeklerle mümkün olabileceği gerçeğini kavrayan araştırmacılar, birçok çok boyutlu ölçek geliştirmiştir²⁰.

Çok boyutlu dindarlık ölçeklerinin diğer bir faydası da, araştırmacıların kavramlar arasında daha ince ayrımlar yapabilmelerine ve daha dakik sonuçlara ulaşabilmelerine sağladıkları katkıdır²¹. Bu durumun, araştırmacılar için ciddi tecrübi bir katkı olduğu söylenebilir. Nitekim araştırmacılar, bir istatistik tekniği olan ve tecrübi olarak hangi boyutun gerçek olduğunu gösteren faktör analizi ile, genel bir dinî faktörü ve bu genel dinî faktör içinde odaklaşan daha dar dinî boyutları belirleyebilmektedirler²². Faktör analizinin bu özelliği, ölçek geliştirme sürecinde de araştırmacılara önemli kolaylıklar sağlamıştır. Zira çok boyutlu dindarlık ölçeklerinin geliştirilmesi sürecinde genellikle, dindarlığın hangi boyutu ile ilgileniliyorsa değişik türlerde onunla ilgili bazı maddeler bir araya getirilerek ölçekler oluşturulmakta ve bu ölçeklerde ortaya çıkan boyutlar, faktör analizinde ortaya çıkan faktör yüklerine göre isimlendirilmektedir. Örneğin Wearing ve

16) Yavuz, Din psikolojisinde metot meselesi, s.176; Peker, H., *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun, 1993, s. 39.

17) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s. 77.

18) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 208.

19) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s. 78.

20) Batson, An agenda item for psychology of religion, s. 6-10.

21) Argyle, M., *Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler*. Çev: Talip Küçükcan, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 1999, 2, (4), 195-208.

22) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s. 77-78

Brown, bu özellikte 32 madde ile oluşturdukları ölçeği Avustralyalı deneklere uygulayıp elde ettikleri verileri faktör analizine tabi tuttuklarında, birinci faktör olarak dinî fundamentalizmi bulmuşlardır²³.

Çok boyutlu ölçeklerin, aynı zamanda dinî pratik veya kurumsal aktivitelerden ziyade, insanların dinî hayatlarının iç yüzünü değerlendirme konusunda da din psikologlarına yardımcı oldukları söylenebilir. Zira onlar, (içsel ve dışsal motivler gibi) dinî inanç ve pratiklerin arka planında hangi motivlerin bulunduğu ve (mistik tecrübenin düzeyi gibi) subjektif dinî deneyimlerin incelenmesi konusunda araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Mesela Allport ve Ross'un bu amaçla geliştirdikleri "Dinî Yönelim Ölçeği"²⁴ (The Religious Orientation Scale) bu alanda en meşhur ve en çok kullanılan ölçeklerden birisidir. Zira bu ölçek, kimlerin dinî inançlarını içselleştirdiğini, kimlerin ise onu değişik menfaatler için kullandığını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Diğer bazı araştırmacılar ise, subjektif dinî tecrübeler²⁵, dinî fundamentalizm²⁶, dinî dogmatizm²⁷, dinî ortodokslik, vb gibi dindarlıkla ilgili diğer boyutları ölçmek amacıyla ölçekler geliştirmişlerdir²⁸.

Dindarlığı ölçmek amacıyla yürütülen ölçek geliştirme çabalarının önemli bir özelliği de bu girişimlerin özellikle Hıristiyan ve Yahudi kültürleriyle sınırlı kalmalarıdır. Bu çabaların diğer din ve kültürlerle yayılmasının zarureti ise bütün araştırmacılar tarafından kabul edilen bir husustur. Bu ihtiyaç şimdilik geliştirilen bu ölçeklerin diğer kültürlerde yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları ile kültürlerarası standardizasyon (cross-cultural standardization) çabalarıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Bu en azından değişik kültürlerdeki araştırmacıların kendi kültürlerine göre ölçeklerini oluşturuncaya kadar geçen süreçte faydalı bir çabadır. Bu girişimlerin yanında, bazı ölçeklerin bütün din ve kültürleri şümulüne alabilecek bir tarzda geliştirilmeye çalışıldıkları veya daha sonra yapılan birtakım revizyonlarla bu amaca hizmet eder hale getirilmeye çalışıldıkları da görülmektedir. Mesela Altemeyer ve Hunsberger'in "Dinî Fundamentalizm" ölçeği²⁹, sadece Hıristiyan fundamentalizminden ziyade herhangi bir dinde (Hıristiyanlık, İslam vb gibi) orta-

23) Wearing, A. J. ve Brown, L. B., The dimensionality of religion, *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 1972, 11, 143-148.

24) Allport G.W. ve Ross M.J., Personal religious orientation and prejudice, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1967, 5, 432-443.

25) Hood, R. W., Religious orientation and the report of religious experience, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1970, 9, 285-291.

26) Altemeyer, B. ve Hunsberger, B., Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 1992, 2, (2), 113-133.

27) Robinson, J. P., Shaver, P. R. ve Wrightsman, L. S. (Eds), *Measures of personality and social psychological attitudes*, Academic Press. San Diego, 1991.

28) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s. 78.

29) Altemeyer, B. ve Hunsberger, B., Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 1992, 2, (2), 113-133.

ya çıkabilecek fundamentalistik zihinsel süreçleri tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir. İçsel dinî motivasyonları ölçmek amacıyla geliştirilen ölçekler de aynı bağlamda değerlendirilebilir. Zira dinî dogmalar ne kadar farklı olursa olsun, onların bireyler tarafından içselleştirilme ve daha sonradan fonksiyonel hale gelme süreçleri arasında büyük benzerlikler olduğu muhakkaktır. Araştırmamızda esas itibarıyla içsel dinî yönelim üzerinde yoğunlaştığımızdan, bu kavram ve onu ölçmek amacıyla yapılan girişimler hakkında daha detaylı bilgi vermek yerinde olacaktır.

I. “İçsel” ve “Dışsal” Dinî Yönelim Kavramları

Adorno ve arkadaşları, otoriteryen kişilikle ilgili çalışmalarında, dini bizzat bir amaç olarak gören ve bunun aksine başka çıkarılara alet olarak kullanma eğilimi gösteren dindar tiplerinden bahsetmişlerdir³⁰. Bu bulguları da dikkate alan Allport, bu iki zat dinî görünüm için ilk olarak “geleneksel” ve “içten” dindarlık kavramlarını kullanmıştır. Daha sonradan Allport tarafından “içsel” (intrinsic) ve “dışsal” (extrinsic) dindarlık olarak yeniden isimlendirilen bu kavramlaştırma, kavramsal ve psikometrik bazı problemlere rağmen geniş bir kabul görmüştür³¹.

İçsel (iç güdümlü) dinî teslimiyet kavramı, bir kimsenin dinî inancı uğruna yaşaması için bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda bireyin dini, bizzat bir amaç olarak değerlendirilmekte ve dışsal zorlama olmaksızın güdülen bir amaç olarak anlaşıl-
maktadır³². Önyargı ile ilgili teorisinde, 1950 ve 1960’lı yıllarda kilise üyelerinin, böyle bir üyeliği bulunmayanlardan daha önyargılı olduklarını gözlemlemesi sonucu düşmüş olduğu çelişkiyi açıklamak için bu kavramı bağımsız bir değişken olarak kullanan Allport, içsel dindarlıktan bir yönelim olarak bahsetmiştir. Nitekim Ross ile birlikte geliştirmiş oldukları ölçek de³³ bu ilgiyi yansıtmaktadır. Zira ölçek maddeleri, sadece dinî etki ve değerlere değil, bilişsel, güdüsel ve davranışsal örüntülere de atıfta bulunmaktadır³⁴. Ayrıca bir çok araştırmacı da “içsel” ve “dışsal” dindarlık kavramlarını birer motivasyon olarak değerlendirmektedir³⁵.

Dinî inancının arka planında bulunan gerçek faktörlere atıfta bulunmak amacıyla geliştirilen ve psikolojik bir kavram olan “içsellik” kavramı, biyolojik bir kavram olan “ha-

30) Adorno ve ark. *The Authoritarian Personality*, s. 310, 733’ten nakleden: Wulf, *Psychology of Religion*, s. 231.

31) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 232.

32) Gorsuch, R. L., Toward motivational theories of intrinsic religious commitment, *In the Psychology of Religion*, Ed: Bernard Spilka and Daniel N. McIntosh, Westview Press, Colorado, 1997, s.12-17.

33) Allport ve Ross, Personal religious orientation, s. 432-443.

34) Hood ve ark., *The Psychology of Religion*, The Guilford Press, Second Edition, New York and London, 1996, s. 24.

35) Gorsuch, Toward motivational theories of intrinsic religious commitment, s.11-118.

zım" kavramına benzetilmektedir. Tıpkı dışarıdan alınan bir yiyeceğin hazmedilmesi sonucu o yiyeceğin, onu ilk olarak alan aynı biyolojik sistemin bir parçası haline gelmesi gibi, daha önceden kişinin dışında olan, ancak bireyin herhangi bir şeye inanmasıyla içselleştirilen bir inanç da, psikolojik bünye tarafından içselleştirildiği andan itibaren o bünyenin çok önemli bir parçası haline gelmektedir. Benzer bir tarzda herhangi bir dinî inanç da fertler tarafından bu şekilde içselleştirilebilmekte ve bu inançlar, sahiplerinin şahsiyetlerinin önemli bir parçası haline gelmektedir³⁶. Böylece dinî bir otoriteye içsel olarak bağlanan bir insan için bu inanç, hayatının en temel motivisi haline gelmekte ve artık o andan itibaren, diğer bütün ihtiyaçlar, önem derecelerine bakılmaksızın mümkün olduğunca dinî inançlar ile bir uyum içerisinde tatmin edilmeye çalışılmaktadır³⁷. Zira içsel bir şekilde motive olan dindarlar, inançlarını bir amaç olarak gördüklerinden, dine samimi bir şekilde bağlanmakta ve onu son derece ciddiye almaktadırlar³⁸.

İçsel bir şekilde motive olmuş dindarlar için söylenenlerin tersi, "dışsal" (dış güdümlü) dinî yönelimlere sahip olanlar için söylenebilir. Yani dış güdümlü bir dinî yönelime sahip olan insanlar, dinî inançları içselleştirmekten ziyade, onları bireysel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir araç olarak kullanma eğilimi göstermektedirler. Mesela sigortacıların potansiyel müşterilerle irtibat kurmak için düzenli olarak kiliselere gitmesi, dış güdümlü dinî yönelime çarpıcı bir örnek olarak verilmektedir³⁹. Bu şekildeki yönelimlere, kendi kültürümüzden yine satıcıların mallarını satmak amacıyla sık sık Allah'ın adını anarak yemin etmeleri örnek olarak verilebilir. Zira batı kültüründe, kilisenin içinde icra edilen şeylerin hiçbirine inanmadıkları halde orada sırf maddi birtakım mülhazalar için düzenli olarak bulunan sigortacılar gibi, kültürümüzde de yalan olduğunu bildikleri halde, Allah'ın ismini anarak ürünlerinin kalitesi ve fiyatları ile ilgili kendi düşüncelerini müşterilere dayatmaya çalışan ve özellikle dindar insanları istismar eden birçok insan bulunmaktadır. Zira dışsal değerler, daima faydacı ve araçsaldırlar. Bu yönelimde olan insanlar da dinî, sosyal-psikolojik kişisel birtakım çıkarlara araç etme eğilimindedirler⁴⁰. Bu bağlamda kültürümüzde sıklıkla kullanılan "münafık" kavramının, dış güdümlü dini yönelimleri karşıladığı söylenebilir. Aynı şekilde "mümin" veya "muhlis" kavramlarının iç güdümlü dini yönelimi ifade etmeye daha yakın olduklarını söylemek mümkündür⁴¹.

Allport ve öğrencileri bu iki yönelimi ölçmek için bir ölçüm aracı geliştirmeye çalışmışlar ve bu amaçla yürüttükleri çalışmalar sonunda her iki yönelimi içine alacak şekil-

36) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s. 201.

37) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 232; Hood ve ark., *The Psychology of Religion*, s. 24.

38) Hökelekli, H., *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 77.

39) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s. 202.

40) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 232; Hood ve ark., *The Psychology of Religion*, s. 24.

41) Karaca, F. Dilimizde dini inanç ifade eden bazı kavramlar, *Atatürk Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 15, 227-243.

de 21 maddelik bir ölçek geliştirmişlerdir. Bu ölçekle yürütülen çalışmadan elde edilen bulguları faktör analizine tabi tutan Feagin, birbirlerinden farklı olarak şekillenen maddelerden iki tip tespit ederek, iki farklı ölçek oluşturmuştur. Faktör yüklerini temel alan Feagin, her iki yönelimi ölçen altışar maddelik nispeten daha kısa başka bir ölçek de oluşturmuştur⁴². Allport ve Ross daha sonraki çalışmalarında, daha uzun bir ölçeğin daha yeterli olacağını düşünerek, ilk oluşturdukları 21 maddelik ölçeğin⁴³ bir maddesini çıkartarak, 20 maddelik formu kullanmışlardır⁴⁴.

İçsel veya dışsal olarak motive olmuş dinî inancın daha iyi anlaşılabilmesi için, Feagin⁴⁵, Allport ve Ross⁴⁶ tarafından geliştirilen “Dinî Yönelim Ölçeği”nden bazı maddelere bakılabilir. Şöyleki içsel olarak motive olmuş bir dinî inanca sahip olan bireylerin, “Dinimi diğer bütün işlerim üzerinde tutmaya azami gayret sarfederim”, “Dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler” vb. ifadelerle mutabık olma ihtimalleri oldukça yüksektir. Zira kendilerini her an Tanrının huzurunda hissettiklerini itiraf etme eğiliminde olan içten motive olmuş dindarların, birtakım faydacı (pragmatist) amaçlarla dine girmeyi teklif eden ifadelerle mutabık olma ihtimalleri düşüktür. Mesela “Dindar bir insan olmama rağmen, dinî mülahazaların günlük işlerimi etkilemesine izin vermem” ifadesiyle mutabık olma olasılıkları düşük olan iç güdümlü dindarların, dinin sadece belli günlere (Hıristiyanlar için Pazar, Müslümanlar için Cuma ve bayram günleri) hasredilmesine karşı çıkma eğilimleri de oldukça yüksektir.

İçsel olarak motive olan dindarların tersine dışsal olarak motive olan insanların ise, “Sosyal ve ekonomik refahımı korumak için arasıra dinî inançlarımla uzlaşma zorunluluğu hissediyorum”, “İbadetin temel amacı, iç rahatlaması ve korunmaktır” vb. gibi ifadelerle mutabık kalma ihtimalleri oldukça yüksektir. Zira onlar, dindar olmakla elde edecekleri kişisel çıkarlar üzerine daha çok odaklanmışlardır. Yani birisinin dış güdümlü olarak sıkı bir şekilde bir dine yönelmesi, ondan sağlayacağı menfaatlerle doğru orantılı olduğu rahatlıkla söylenebilir⁴⁷.

Allport ve Ross tarafından geliştirilen “Dinî Yönelim Ölçeği” başarılı bir şekilde birçok araştırmada kullanılmış ve revize edilen versiyonları tekrar yayınlanmıştır. Önyargıların, dindarlık tiplerine göre değiştiğini gözlemleyen ve geliştirmiş olduğu *içsel dindarlık* kavramının, tolerans ve daha az önyargı ile karakterize olduğunu savunan Allport⁴⁸, geliştirmiş olduğu ölçekle yürüttüğü araştırmalarda, iç güdümlü dindarlığın önyargı ile

42) Feagin, J. Prejudice and religious types: a focused study of southern fundamentalists, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1964, 4, 3-13.

43) Allport ve Ross, *Personal religious orientation*, s. 432-443.

44) Wulf, *Psychology of Religion*, s. 232.

45) Feagin, *Prejudice and religious types*, s. 3-13.

46) Allport ve Ross, *Personal religious orientation* s. 432-443.

47) Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 76.

48) Allport, G.W., *The religious context of prejudice*, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1966, 5, 447-457.

negatif, dış güdümlü dindarlığın ise pozitif korelasyonu olduğunu göstermiştir⁴⁹. Dindarlığın bu boyutları ile önyargı arasındaki bu tür korelasyonlar daha sonraki araştırmacılar tarafından da tespit edilmiştir⁵⁰.

“Dinî Yönelim Ölçeği” ile yapılan diğer bazı araştırmalarda, ölçeğin içsel dinî motivasyonla ilgili bölümünün, dinî pratiklere devam etme gibi dindarlığın pratik boyutunu ölçen ölçekler ile, ortodoksluk ve dinî teslimiyeti ölçen ölçeklerle uyumlu korelasyonlar gösterdiği görülmüş, dış güdümlü dindarlıkla ilgili bölümün ise bahsi geçen ölçeklerle anlamlı korelasyonlar göstermediği tespit edilmiştir. Bu araştırmalarda ayrıca dış güdümlü dindarlığın otoriteryanizm ve dogmatizmle pozitif korelasyonlar gösterdiği, iç güdümlü dindarlığın ise, iç kontrol gibi şahsiyetin diğer boyutlarıyla anlamlı korelasyonlar gösterdiği görülmüştür. Dinin günlük hayata olan etkileriyle ilgili olarak yapılan çalışmalarda ise, diğergamlık, ruh sağlığı, ırksal azınlık gruplarla ilgili önyargılar ve ölüm kaygısı gibi fenomenleri, dindarlığın bu iki farklı boyutunun değişik yönlerde etkilediği görülmüştür⁵¹.

Araştırmamızda Türk toplumuna standardizasyonunu yapmaya çalıştığımız ölçek, Allport ve Ross’un “Dinî Yönelim Ölçeği”nin içsel dinî motivasyonla ilgili bölümünün, Allport’un öğrencilerinden biri olan Hoge tarafından geliştirilen farklı bir versiyonundan oluşmaktadır*. Bu ölçeğin içsel dini motivasyonla ilgili bölümüne yönelmemizin temel nedeni ise, ölçeğin farklı din ve kültürleri şümulüne alabilecek derecede geniş bir perspektiften hareketle hazırlanmış olması ve gerçek dindarlıkla ilgili daha faydalı bilgiler verme ihtimalinin yüksek olmasıdır. Zira dindarlığın bu boyutu, içsel bir oluşumdan ibaret olduğundan, inanç esasları farklı da olsa, onların insanlar tarafından içselleştirilmeleri ve fonksiyonel hale getirilmeleri sürecinde büyük benzerlikler olacağı muhakkaktır. Psikolojik olarak insanın içten yönetildiği düşünülürse, dindarlığın bu boyutunun, onun hakkında daha gerçekçi ve faydalı bilgiler verebileceği düşünülebilir. Mesela belli sınırlar içinde insanların dinî inançlarında, iç güdümlü veya dış güdümlü olduklarını bilmek, örneğin onların ırksal tutumlarını önceden tahmin etme konusunda, sosyal (mezhepsel) ilişkilerinin ne olduğunu bilmekten çok daha önemlidir⁵². Bunun gibi basit mezhepsel tanımlamaların, dinî yönelim üzerine temellendirilen ince ayırımların üzerini örttükləri ve gerçekleri yansıtmadıkları söylenebilir⁵³.

49) Allport ve Ross, Personal religious orientation s. 435-440.

50) Donahue, M. J., Intrinsic and extrinsic religiousness. Review and meta-analysis, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1985, 48, 400-419; Griffin ve ark., A cross-cultural investigation of religious orientation, social norms, and prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1987, 26, (3), 358-365.

51) Hood ve ark., *The Psychology of Religion*, s. 24-26.

* Ölçek hakkında geniş bilgi, daha sonra verilecektir.

52) Allport ve Ross, Personal religious orientation s. 435-440; Donahue, Intrinsic and extrinsic religiousness, s. 408-412.

53) Paloutzian, *Psychology of Religion*, s. 76-78.

Dindarlığın içsel boyutunu ölçme çabalarının, mümkün olduğu kadar objektif verilere ulaşmak konusunda da birtakım avantajlarının olduğu söylenebilir. Zira dış dünyada gözlemlenebilir bazı yansımaları olan dinî pratiklerin insanlara sorulması, çoğu kez yanıltıcı cevapların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Nitekim toplumsal baskı, araştırmayı yönetenlere karşı mahcubiyet endişesi, sosyal beğenirlik duyguları vb. gibi faktörler bu tip problemlerin ortaya çıkmasında etkili olan hususlardan bazılarıdır. Daha çok bir bakış açısını, hayat felsefesini ve bu felsefenin nereye dayandığını yansıtan içsel dinî motivasyon ölçekleri ise, araştırmaya denek olarak katılanların çekinmeden daha kolay cevaplayabilecekleri ölçekler olarak kabul edilmektedir.

II. Yöntem

1) Denekler:

Bu araştırmanın örneklem grubu, Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Eğitim Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden seçkisiz yöntemle seçilen 194 (90 erkek, 104 kız) kişiden oluşmuştur. Örneklem yaş ortalaması 21.55 (ss.2.61), yaş aralığı ise 17-28'dir.

2) Ölçme Aracı

İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği (İDMÖ):

Dean Hoge (1972) tarafından geliştirilen ve 10 maddeden oluşan "İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği"nin 7 maddesi⁵⁴, "Dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler" maddesinde olduğu gibi olumlu cümle yapısında, diğer 3 madde ise⁵⁵ "Ahlakî bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil" maddesinde olduğu gibi (mânaca) olumsuz cümle yapısında ifade edilmiştir. Ölçekte 5 dereceli Likert formatı kullanılarak (*fikrime çok uygun; fikrime uygun; kararsızım; fikrime aykırı; fikrime çok aykırı*), 0'dan 4'e kadar, zayıftan kuvvetliye doğru puanlama yapılmıştır. Puanlamada, ölçeğe olumsuz cümle yapısında yerleştirilen maddelerin puanları ters çevrilmiştir. Yani bu yapıdaki maddeler puanlanırken, 4 ağırlık değerinde olanlar 0'a, 0 ağırlık değerindekiler ise 4'e dönüştürülmüştür. Böylece İDMÖ'de puan ranjı, 0 (en düşük) ile 40 (en yüksek) arasında değişecek şekilde düzenlenmiştir.

İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği, dindarlığın içsel boyutunu ölçen tek boyutlu bir ölçek olup, dindarlığı derinlemesine araştırmak için geliştirilmiştir. Hoge tarafından 1972 yılında geliştirilen bu ölçek ile yapılan araştırmalar, İDMÖ'nün bu konuda yeterli ve uy-

54) İDMÖ'ye olumlu şekilde yerleştirilen maddeler; 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. maddelerdir.

55) İDMÖ'ye negatif olarak yerleştirilen maddeler; 8, 9 ve 10. maddelerdir.

gulamaya elverişli bir ölçek olduğunu ortaya koymuştur. Dinî davranış ve aktivitelerin sıklığından, sosyalizasyon ve mezhepsel tercihlerden ziyade, dindarlığı derinlemesine inceleyen bir ölçek olan İDMÖ, aynı zamanda farklı kültür ve geleneklere uygulanabilecek bir özelliğe sahiptir. Ölçeğin oluşturulmasında Hoge, daha önce din hakkında yapılmış değerlendirmeler ve çeşitli ölçeklerden ortaya çıkan karışıklıkları göz önüne alarak; bunların esasen dinle ilgili çok boyutlu, karışık, gelişigüzel ve titiz bir şekilde oluşturulan kavramsal çerçeveden yoksun oldukları neticesine ulaşmıştır. Onun amacı daha önce Allport tarafından işaret edilen teorik boyutlardan sadece birisi (intrinsic) üzerinde yoğunlaşmak ve dindarlığın içsel boyutunu ölçmek için bir ölçek geliştirmektir. Zira Allport'un "iç güdümlü ve dış güdümlü din" şeklinde oluşturduğu orijinal kavramlaştırma, aynı dizinin iki kutuplu uçları olarak anlaşılabilen bir özelliğe sahiptir⁵⁶.

Zamanla bu konudaki düşüncesi gelişen Hoge, Donahue'ye göre bu iki kavramı ayrı yapılar olarak görmeye başlamış ve bu bağlamda içsel dinî motivasyonu, kendisine dayanılarak bütün hayatın anlaşılabilirliği anlamlı bir fenomen olarak değerlendirmiştir. Halbuki dış güdümlü dindarlık, refah ve rahatlıkla ilgili yüzeysel bir yaklaşım ve sosyal bir geleneği ifade etmektedir. Donahue, kavramsal farklılıklarla ilgili olarak kapsamlı araştırmasında içsel dinî motivasyon ölçeğinin, diğer dindarlık ölçekleriyle pozitif bir korelasyonu bulunduğunu, dinî inanç, kilise üyeliği, liberal veya tutucu dinî yönelim ve diğer ölçeklerden ayrı olarak dinî teslimiyetin ölçülmesinde iyi bir araç olduğunu vurgulamıştır⁵⁷.

Hoge, İDMÖ ölçeğini oluşturma aşamasında Allport'un teorik yaklaşımına benzer 30 madde oluşturmuş ve bunları iç güdümlü veya dış güdümlü dindarlıkla ilgili kişisel özellikleri yüksek olabileceği tahmin edilen bir gruba uygulamıştır. Elde edilen verilerin Hoge tarafından faktör analizine tabi tutulması sonucu, geriye içsel dinî motivasyonla ilgili en karakteristik 10 madde kalmıştır. Hoge, geçerlik çalışmasında bu on madde ile Feagin'in iç güdümlü-dış güdümlü dindarlık ölçeği ile Allport ve Ross'un iç güdümlü-dış güdümlü dindarlık ölçeklerinin iç güdümlü dindarlık bölümü arasında .87 ve .97 korelasyonlarını bulmuştur. Ölçeğin Kuder-Richardson güvenilirlik katsayısı, Hoge tarafından .90 olarak bulunmuştur.

Hoge tarafından geliştirilen bu ölçek, batı dünyasında, tedbirli, basiretli, ve ihtiyatlı görülen birkaç tek boyutlu dindarlık ölçeğinden biri olarak kabul edilmektedir. Zira diğer ölçekler gibi sadece tek bir dinî sisteme atıfta bulunmayan bu ölçek, başarılı bir şekilde pekçok araştırmada kullanılmış ve yapılan araştırmalar, ölçeğin kullanmaya elverişli, yeterli derecede güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu sonucunu ortaya koymuş-

56) Thorson J. A. ve Powell F.C., Meanings of death anxiety and intrinsic religiosity, *Journal of Clinical Psychology*, 1990, 46, (4),379-391.

57) Donahue, Intrinsic and extrinsic religiousness, s. 400-419.

tur⁵⁸. Nitekim İDMÖ'nün sadece tek bir dine dayanılarak geliştirilmemiş olması ve buna bağlı olarak, değişik dinî geleneklere mensup insanların onu rahatlıkla kullanabilmesi, dindarların olduğu kadar dindar olmayanların da bu ölçeği rahatlıkla cevaplandırabilmelerini kolaylaştırmış ve İDMÖ değişik dinî geleneklere mensup (Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman) deneklere uygulanarak birçok araştırma yapılmıştır

3) İşlem:

a) Çeviri Çalışması:

İDMÖ'nün İngilizce metni, aralarında doktorasını yurt dışında yapmış psikoloji alanında uzman 5 kişiye verilerek, onlardan ölçeği Türkçe'ye çevirmeleri istenmiştir. Elde edilen Türkçe çeviri, İngilizce uzmanlarınca tekrar İngilizce'ye çevrilerek, ortaya çıkan İngilizce çeviri orijinal metin ile karşılaştırılarak, değişik çeviriler arasından uzmanların önerileri doğrultusunda her bir maddeyi en iyi ifade ettiği düşünülen çeviriler seçilmiş ve ölçeğin Türkçe versiyonu oluşturulmuştur*.

Örnek maddeler:

- "Bir kimse, her önemli karar aşamasında Allah'ın hidayetini (rehberliğini) istemeli-dir".
- "Dinimi diğer bütün dünyevî işlerimin üzerinde tutmaya âzami gayret sarfederim".
- "Ahlâkî bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil".

b) Uygulama:

Bilgi toplama aracına demografik değişkenlerle ilgili sorular da eklenerek araştırmada kullanılacak form oluşturmuştur. Bu form, öğrencilere tek oturumda gruplar halinde uygulanmıştır. Formun doldurulması yaklaşık 4-5 dakika sürmüştür. Elde edilen veriler, SPSS for WINDOWS 9.01 istatistik paket programının ilgili modülleri kullanılarak analiz edilmiştir.

III. Bulgular

Türkçe'ye çevrilen İDMÖ'nün güvenilirlik analizlerinde, homojenlik endeksi ve yarıya bölme tekniklerinden istifade edilmiştir. Ölçeğin geçerliği ise, yapı (construct) ge-

58) Pargament ve ark, Indiscriminate proreligiosity: Conceptualisation and measurement, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1987, 26, (3), 182-200; Thorson J. A. ve Powell F. C., Death anxiety and religion in an older male sample, *Psychological Reports*, 1989, 64, 985-986; Meanings of death anxiety s. 379-391; Powell, F.C. ve Thorson, J.A., Constructions of death among high in intrinsic religious motivation: A factor-analytic study, *Death Studies*, Hemisphere Publishing Corporation, 1991, 15, 131-138.

*) Çeviri çalışmaları sırasında ölçeğin Arapça versiyonu da değerlendirmeye alınmıştır.

çerlik tekniklerinden faktör analizi ve içtutarlılık teknikleri kriter alınarak hesaplanmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçekten deneklerin almış oldukları ortalama, 30.69'dur (ss.7.28).

a) Güvenilirlik Analizleri*

Yarıya Bölme Tekniği:

İDMÖ'yü oluşturan maddeler yarıya bölme tekniği ile analiz edildiğinde, iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısı .76 olarak hesaplanmıştır.

Homojenlik (İçsel tutarlılık) Endeksi:

İçsel tutarlılık ölçütü olan Cronbach's alpha katsayısının (= .84 olduğu tespit edilmiştir.

b) Geçerlik Analizleri

Faktör Analizi:

İDMÖ'nün geçerliliğini saptamak amacıyla, örneklem grubundan alınan cevaplar faktör analizine tabi tutulmuş, yapılan faktör analizi sonucunda biri hariç, ölçek maddelerinin tamamının aynı faktörde kümelendiği görülmüştür. Faktör yükleri, Tablo 1'de özetlenmiştir. Varyansın %45.9'unu açıklayan ve "içsel dinî motivasyon" olarak isimlendirilen bu faktörde yer alan ve en yüksek değerlere sahip olan maddeler şunlardır: "Dinî inançlarım bütün hayatımı kapsar" (1), "Benim için hiçbir şey, (yapabildiğim en iyi bir şekilde) Allah'a ibadet etmekten daha önemli değildir" (5), "Dinimi diğer bütün dünyevî işlerimin üzerinde tutmaya âzami gayret sarfederim" (6), "Dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler" (7), "Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil" (8), "Dindar bir insan olmama rağmen, dinî değerlerin (inançların) günlük işlerimi etkilemesine izin vermem" (9), "Dindar bir insan olmama rağmen, hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum" (10). "İçsel dini motivasyon" faktöründe yer almayan tek madde, ölçek maddelerinin ikincisini oluşturan; "Hayatımda, Allah'ın varlığını (tecrübî olarak) hissediyorum" maddesi, varyansın %11.9'unu açıklamaktadır.

İçtutarlılık Tekniği:

Bilindiği gibi, test maddeleri ile toplam test puanları arasındaki korelasyonların anlamlılık düzeyi, içtutarlılığın göstergesi olarak kabul edilmektedir. İDMÖ için bu kore-

*) İDMÖ'nün test-tekrar test tekniği ile yapılan güvenilirlik çalışması, daha önce tarafımızdan gerçekleştirilmiştir ($r=.80$, $p<.001$). Bk. Karaca, F., Ölüm Psikolojisi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 293.

lasyon katsayılar hesaplanmış⁵⁹ ve ölçek maddelerinin tamamının aynı yönde (pozitif) ayrıştıklar saptanmıştır.

Tablo 1: İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği Faktör Yükleri

Madde	Faktör 1	Faktör 2
1	.70	.12
2	.39	.58
3	.61	.55
4	.54	.45
5	.76	-.14
6	.81	-.10
7	.82	-.15
8	.69	-.31
9	.68	-.29
10	.61	-.27

Tartışma ve Sonuç

Yukarıda özetlenen bulgular, Türkçe'ye adaptasyonu yapılmış olan "İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği"nin benzer populasyonlar üzerinde yürütülecek olan araştırmalarda güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılabilmesine işaret etmektedir. Zira örneklem grubundan alınan cevaplar üzerinden hesaplanan güvenilirlik katsayıları, hayli yüksek ve daha önce Hoge tarafından hesaplanan güvenilirlik katsayılarına oldukça yakındır. Nitekim yarıya bölme tekniği ile hesaplanan güvenilirlik katsayısı .76; homojenlik ölçütü olan Cronbach's alpha katsayısı ise (= .84 olarak bulunmuştur. Ayrıca sözkonusu ölçeğin Karaca (2000, s. 293) tarafından yürütülen çalışmada, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır.

İDMÖ'nün Türkçe versiyonunun geçerliliği ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar da ölçeğin geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılabilmesine işaret etmektedir. Nitekim yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen bulgular, toplam 10 maddeden oluşan ölçeğin 9 maddesinin "içsel dinî motivasyon" olarak isimlendirilen temel

59) İçsel Dinî Motivasyon Ölçeğinden alınan toplam puanlar ile ölçek maddeleri arasındaki korelasyon katsayıları sırasıyla şöyledir: .62, .42, .58, .51, .69, .74, .73, .60, .59, .54. (Bütün katsayıların, $p < .0001$ düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır)

faktörde kümелendiğini, tek bir maddenin bu faktörde yer almadığını göstermektedir. İlgili maddenin bu faktördeki değerinin fazla düşük olmadığı (.39) da dikkate alınırsa, ölçek maddelerinin tamamının dindarlıkla ilgili aynı boyutu ölçtükleri söylenebilir. Nitekim bir başka geçerlik tekniği olan içtutarlılık tekniği ile hesaplanan korelasyon katsayılarının anlamlılık düzeylerinin oldukça yüksek olması da bu durumu destekler mahiyettedir. Ayrıca ölçeğin, demografik değişkenlere duyarlı olması da, aracın yapı geçerliğini destekleyen başka bir unsur olarak değerlendirilebilir. Zira araçtan elde edilen puanlar ile deneklerin demografik özellikleri arasında orta ve yüksek düzeyde anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir. (cinsiyet: -.18, $p < .01$; yaş: -.20, $p < .01$; medeni durum: .19, $p < .01$; sosyo-ekonomik düzey: -.15, $p < .05$). Bütün bunlarla birlikte elde edilen bulgular ışığında, dindarlığın içsel boyutunu ölçmek amacıyla geliştirilen ve tek boyutlu bir ölçek olan İDMÖ'nün güvenilirlik ve geçerliğinin yeterli düzeyde olduğu ve amaca hizmet edebileceği söylenebilir. Ancak bu çalışmanın sınırlı sayıda bir örneklem grubu üzerinde yürütüldüğü gözönüne alınırsa, daha büyük populasyonlar üzerinde yürütülecek çalışmaların, ölçeğin güvenilirlik ve geçerliği konusunda daha aydınlatıcı bilgiler üretebileceğini belirtmek gerekir.